

# „Kvietí sě zjevilo na naše zemi“ Geneze dorotejského diskursu a tři staročeská kázání ke svaté Dorotě

Vendula Rejzlová

REJZLOVÁ, V.: “A flower has bloomed in our land.” The genesis of  
discourse on St Dorothy and three Old Czech sermons  
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 2, pp. 91-107

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.2.1>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4479-5485>

**Key words:** Saint Dorothy, homiletics,  
hagiography, early Czech literature,  
sermon, vernacular translations

Three Old Czech sermon collections – *Passionál* (Passional; autograph, c. 1357), *Kázání dzikovská na okruh de sanctis* (Dzikowian sermons on the de Sanctis Cycle; sole surviving manuscript from the 1420s), and *Sbírka kázání založených na legendách* (A collection of sermons based on legends; sole surviving manuscript, likely completed in 1453) – were produced over a span of a century, drawing from original Latin sources of Dominican origin: *Legenda aurea* (c. 1267) by Jacobus de Voragine and *Sermones de Sanctis* (c. 1295 – 1304) by Peregrinus of Opole. All three Old Czech collections include sermons on Dorothea of Caesarea, a virgin and martyr whose cult became popular in Central Europe from the 13th century and saw significant expansion in the 14th century. However, neither Jacobus’s nor Peregrinus’s original collections contained a section on Saint Dorothy, meaning that the anonymous preachers had to rely on other sources. This study first traces the development of Saint Dorothy’s hagiography and then explores its dissemination in the Czech lands from the mid-14th century onward. A comparative analysis reveals that each of the three Old Czech texts underwent a distinct evolution and represents a different sermon type: two distinct *passiones* serving as exempla and a classical thematic sermon.

**Klíčová slova:** svatá Dorota, homiletika,  
hagiografie, starší česká literatura, sermon,  
vernakulární překlady

Každé století přináší posílení kultů určitých svatých, jejichž prostřednictvím reflektuje dobový ideál lidství a celou škálu kulturních, společenských a zčásti též politických podnětů. Západní a střední Evropu od konce 13. a především během 14. století oslňovaly příběhy o statečných pannách mučednicích z dávného starověku. Z původních křesťanských martyrologií, obsahujících jen strohé zápisy se jménem, místem a datem smrti, se během věků vyvinuly rozsáhlé a variabilní narativy. V případě umučených dívek nabyla zvláštního významu především známá čtveřice *quattor virgines capitales*: Kateřina, Barbora, Markéta a Dorota. Podle bollandistické klasifikace se tato vyprávění řadí k takzvaným epickým, nikoli historickým legendám.<sup>1</sup> Příběhy těchto světic, zapsané v latině i vernakulárních jazycích, prozaické i veršované, se zároveň prolínaly s homiletikou, neboť kazatelům sloužily jako vhodná exempla. Kateřina, Barbora, Markéta i Dorota představovaly vzory ženské zbožnosti, odvahy a svatosti, a v neposlední řadě zosobňovaly povzbuzení v těžkostech a vzor mučednictví.

V jednotlivých vernakulárních jazycích mají *quattor virgines capitales* různě intenzivní literární zastoupení, pro staročeské prostředí má (vedle kateřinského) zásadní význam právě dorotejský diskurs. Je hojně zastoupen napříč homiletickou, hagiografickou, písňovou a modlitební tvorbou, prozaické a veršované dorotejské texty bohemikálního původu konkurují co do množství těm kateřinským, ačkoli nejsou konkurenty co do kvality a vysokého stylu. Dochovaly se jednak latinské, pseudopakubovské, respektive voraginovské artikly přítomné v pozdějších bohemikálních opisech *Zlaté legendy* (*Legenda aurea*),<sup>2</sup> jednak několik latinských hymnů, rovněž bohemikálního původu. Dále existuje několik zápisů staročeské modlitby ke svaté Dorotě, rovněž je vícekrát dochovaná lyrickoepická báseň *Doroto, panno čistá* (jinak také *Píseň o svaté Dorotě*, *PísDor*),<sup>3</sup> veršovaná *Legenda o svaté Dorotě* dochovaná v pozdějším opisu ve *Lvovském sborníku* (*LegDor*)<sup>4</sup> a tři prozaické artikly; ty se pohybují na pomezí hagiografie a homiletiky a právě jim je věnována tato studie. Konkrétně jde o artikel o svaté Dorotě ve staročeském *Passionálu* (včetně nejstaršího dochovaného rukopisu uloženého v Knihovně Národního muzea<sup>5</sup> III D 44, takzvaného *Passionálu Juhnova* či *muzejního staršího*, *PasMuzA*), dále o jeho o sto let mladší přepracování v *Kázání dzikovských na okruh de sanctis* (*KázDzikSct*) a do třetice o staročeské kázání peregrinovského typu v takzvané *Sbírce kázání založených na legendách* (*KázLeg*).

Cílem předložené studie je přiblížit genezi a kompozici všech těchto staročeských kázání na svátek svaté Doroty, relativně nový ve 14. století, pou-

1 Již Hippolyte Delehay rozlišuje dva základní typy hagiografie jako literární žánry: „les passions historiques“ a v protikladu k nim „les passions épiques“ (Delehay 1966 [1921]), přičemž s touto klasifikací lze v zásadě pracovat dodnes. Příběhy svatých prvokřesťanských panen mučednic takřka bezvýhradně náleží do epického, nehistorického typu.

2 Kvůli zavádějící deklinaci latinských názvů v češtině volím v této studii místo originálního názvu *Legenda aurea* český ekvivalent *Zlatá legenda*.

3 V textu používám pro citované literární památky také zkratky ze *Staročeského slovníku*, nejnověji revidované zde: <https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/essc/essc-soupis-pramenu-a-zkratek.pdf>

4 O této skladbě se ve srovnání s *Písní o svaté Dorotě* dosti nechvalně vyjádřil Jan Gebauer (Gebauer 1877: 206).

5 Dále v textu jen zavedená zkratka KNM.

kázat na odlišnosti mezi nimi, popřípadě vyčíst z nich záměry tří různých anonymních autorů. Zásadní otázkou, na kterou tato studie zároveň odpovídá, je problematika verzí a pramenů, z nichž pocházejí dorotejská čtení ve staročeském *Passionálu*, v takzvané *Sbírce kázání založených na legendách* a v *Kázáních dzikovských*.

### **Středověké bohemikální dorotejské texty a otázka jejich pramenů**

V české pozdně středověké literatuře se vedle zmíněného *Passionálu*, dopsaného pravděpodobně roku 1357, dochovaly dvě kazatelské sbírky, jež obě pocházejí z přibližně stejného období, a to z třicátých až padesátých let 15. století. Každou z nich nacházíme pouze v jediném rukopisu, v sanktorálu *Kázání dzikovská na okruh de sanctis* a v takzvané *Sbírce kázání založených na legendách*. V obou případech se jedná o sbírky či kazatelské příručky původně dominikánské proveniencce, ale s odlišnou genezí, jak lze soudit už podle místa dochování. Situace je o to zajímavější, že v jejich původních předlohách (*Legenda aurea* Jakuba de Voragine a *Sermones de sanctis* Peregrina z Opole) artikl o svaté Dorotě není, J. de Voragine ani Peregrin ho nenapsali. Nicméně, jak se obě sbírky opisovaly a rozšiřovaly o další artikly, v obou těchto oblíbených a celou střední středověkou Evropou putujících sanktorálech se dorotejské legendy objevují, a to dopsané pozdějšími následníky obou slavných autorů (v případě J. de Voragine jsou užívány pseudojakubovské, popřípadě voraginovské legendy, v případě Peregrina pseudo/peregrinovské).

Jak konstatuje Zdeněk Uhlíř, základní charakter všech tří kázání je literárně rétorický, o konkrétním kazatelském provozu těchto tří sbírek v praxi však můžeme pouze spekulovat. Nicméně základním faktorem pro tuto tvrzení je jazyk, v němž byl text zaznamenán: ačkoli se mimo univerzitní a klášterní prostředí kázalo v dané době česky, zápis v národním jazyce, a nikoli v latině byl pořizován jen tehdy, když už neměl sloužit jako kazatelská pomůcka, ale jako zbožné čtivo pro laiky (Uhlíř 2010a: 81) nebo zasvěcené ženy – řeholní sestry.

### **„Making of Dorothy“: proces vytváření dorotejského kultu**

Pátrání po genezi konkrétních motivů a témat patří k nejnáročnějším a zároveň nejdobrodružnějším aspektům literární historie. V legendách o svatých pannách mučednicích jsme téměř vždy odkázáni na obecný stručný záznam v pozdně antických martyrologiích a poté až na nečekaně se vynořivší středověké narativy, větvcí se do variant a subvariant. Tak je tomu i v případě svaté Doroty z kappadocké Caesareje. Následující přehled poskytuje jen velmi stručné představení klíčových vývojových stupňů, jimiž dorotejský narativ prošel.

Dle bollandisty Hippolyta Delehaye patří legenda o svaté Dorotě k „les passions épiques“, tedy ahistorickým vyprávěním, jež byly „vynalezeny“ ve 4. a 5. století ke jménům světců v různých kalendářích, a to s cílem poskytnout legendu ke dni, v němž se starověký světec připomínal.

Nejstarší doložená fakta o svaté Dorotě se objevují v *Martyrologium Hieronymianum*, jež bylo sestaveno v severní Itálii v druhé polovině 5. století a bývá neprávem přisuzováno svatému Jeronýmovi. Zkratkovitý záznam obsahuje jméno, datum připomínky, místo umučení nebo kultu. Podle (pozdější) tradice byla Dorota umučena v Caesareji v Kappadocii (na území dnešního Tu-

94 rečka), a to 6. února 311.<sup>6</sup> Během staletí přibývala pak v martyrologiích další dílčí „fakta“: *Codex Bernensis* (5. – 6. století) uvádí jen dvě jména („in Achaia, Satnini Revocate. Sanctae Dorotheae. Ethiofilii. Scholastici“), *Codex Wissenburgensis* přidává lokaci „in Cesaria Cappadocie passio sanctae Dorotheae. Et in opoli scholastici“, *Codex aureus Epternacensis* už zná i jméno spolumučedníka Teofila.<sup>7</sup>

Nejstarší známá podoba souvislého příběhu o svaté Dorotě<sup>8</sup> pochází až z pera benediktinského opata a biskupa svatého Aldhelma<sup>9</sup> (asi 639 – 709) a je součástí jeho didaktického traktátu *De laudibus virginittatis*. Aldhelm jej adresoval abatysi Hildelité z Barking Abbey v Essexu. Při tvorbě svých patristických exhortací, modelovaných pro Hildelitu a její benediktinské sestry a psaných tak, aby je povzbudil k životu v panenské dokonalosti, se prokazatelně inspiroval traktáty církevních otců.<sup>10</sup>

U Aldhelma byla Dorota podrobena mučení jistým Sapriciem. Ten se jí snažil přinutit nejen ke sňatku, ale navíc také k nečistým obřadům a uctívání model. Protože neuspěl, ve vzteku použil různé druhy krutého mučení (modřiny způsobené krutým bitím, hořící pochodně na tělo). Dále za Dorotou vyslal dvě odpadlice, aby ji svedly od víry v Krista; Dorota je však navrátila k víře, a tak byly umučeny. Když opouštěla soudní dvůr, písař Theofil ji posměšně žádal, aby mu poslala nějaké ovoce z nebeského ráje od svého ženicha. Den předtím, než byla sfáta, Dorota skutečně poslala Theofilovi tři jablka a tři růže. Díky tomuto zázraku uvěřil a přijal mučednickou korunu.

Stručný Aldhelmův narativ odpovídá žánru fikční legendy. Ty vznikaly typicky během 4. a 5. století a H. Delehaye u nich načrtnul čtyři základní aspekty: soubor postav (Dorota, Teofil, Sapricius a vedlejší postavy), přítomnost dialogu (nabídka k sňatku, výzva k modloslužbě, odmítnutí), mučení (bití, pálení, poprava) a zázraky (jablka a růže) (Delehaye 1966: 173–218). Jak poznamenává Tay Gad, ustanovení těchto částí je záměrné a promyšlené, a *passio* tak dostává dramatický charakter (Gad 1961: 20). Narativní struktura příběhu je naopak založena na ustáleném modelu: panenství má za následek obtížnou obranu a zkoušky, přináší však nekonečnou eschatologickou odměnu (Wolf 1997: 3).

V širším kontextu má zásadní význam také zmínka o svaté Dorotě, kterou nalézáme v *Martyrologiu* (asi 720) Bedy Ctihodného (673 – 735). Beda často ke kalendáři přidával krátké zprávy o životě světců a řadu jmen, které přebíral z Eusebiovy *Církevní historie*, z Bible, legend a církevních otců. V jeho práci pokračoval jáhen Florus z Lyons. Bedova práce se stala jedním ze základů pro martyrologium Hrabana Maura († 856). Ten k Bedově velmi stručné zmnince „D. Caesare Cappadociae S. Dorotheae virginis et Theophili scholastici“ dopsal dost detailů, mimo jiné, že ony dvě odpadlice („apostatae“) byly Dorotiny vlastní sestry.

6 V této části vycházím ze shrnutí bádání v monografii kanadské badatelky Kirsten Wolfové *The Icelandic Legend of Saint Dorothy – Dórótheu saga* (Wolf 1997).

7 V tomto kodexu je 6. únor s poznámkou mučednické koruny pro Dorotu i Teofila, u data 12. února jsou však zanesena pouze obě tato jména bez jakéhokoli bližšího komentáře.

8 Zajímavým aspektem je, že v řecké tradici se úcta ke svaté Dorotě nerozvinula vůbec. Na Západě se objevila během 7. století a datum 6. února se vyskytuje až od 11. století.

9 Aldhelmus Malmesberiensis, benediktinský opat v Malmesbury a biskup v Salisbury.

10 Konkrétně z *De habitu virginum* (svatý Cyprján), z *De virginibus ad marcellinam*, *De virginitate a De institutione virginis a Exhortatio virginitatis* (svatý Ambrož) a *De sancta virginitate* (svatý Augustin) a ze svatého Jeronýma (Wolf 1997: 2).

V 11. století objevujeme v dorotejském diskursu další proměnu v důzrazech na mučednictví, panenství nebo odmítnutí pohanství. Bollandisté rozlišovali v *Acta sanctorum* dvě základní verze dorotejské legendy: delší a starší s označením podle katalogu *Bibliotheca Hagiographica Latina* (dále BHL) 2323 – a pozdější, zkrácenou verzi BHL 2324, založenou na rukopisu z 11. století (Wolf 1997: 19). Delší verze neobsahuje jména Dorotinych rodičů, nezmiňuje jejich útěk z Říma, Dorotin křest a den umučení. Místo toho vyzdvihuje mnohé ctnosti a svatý život, přičemž její panenství v narativu nedominuje, naopak klíčovými jsou spor s místním vládcem Fabriciem a odmítnutí pohanských model včetně obětování jim. V debatě s prefektem Dorota místy cituje Písmo. Text protkávají dlouhé dialogy; celou jednu třetinu legendy zabírá Theofilovo obrácení a mučednictví. Celkově můžeme shrnout, že BHL 2323 je realističtější a více uvěřitelná než BHL 2324: ta již reprezentuje literárně vyzrálou legendu v plnohodnotné formě s typickými motivy (Wolf 1997: 9-10) včetně čtyřletého (sic!) hošíka, který přináší košík s růžemi a jablky. Je významné, že kromě Teofilova umučení (Fabricius ho nechá rozsekat na malé kousíčky a vyhodit k sežrání)<sup>11</sup> se právě s touto verzí narativu setkáváme ve dvou ze zkoumaných staročeských verzí, konkrétně v *Kázání dzikovských na okruh de sanctis* a ve *Sbírce kázání založených na legendách*.

BHL 2324 přináší pro vývoj ženské zbožnosti jeden podstatný impuls: dívka v konfliktu s pohanským mocnářem nebrání jen svou víru, ale zároveň čest a nezávislost, takže neumírá „pouze“ jako křesťanka, ale i jako panna, a tedy nevěsta Kristova. K. Wolf spatřuje jistou ambivalenci v tom, že svatost není dosažena ctností a samotným faktem Dorotina panenství, ale jeho riskováním a ohrožením: je to panenství pod neustálým obléháním, a jeho ubránění pak vede ke koruně svatosti. Ve většině legend není záležitost *virginitas intacta* dominantní, ale slouží jako výchozí bod či zápleтка (Wolf 1997: 12).

Významným aspektem dorotejského diskursu je pak slib potvrzený Božím hlasem z nebe: kdo bude Dorotu vzývat, tomu se dostane odpuštění hříchů a život věčný. Takřka kouzelná nabídka záchrany a spásy měla možná větší vliv na šíření dorotejské popularity než exemplárnost krásné panny-mučednice a její příběhu.

V původní sbírce *Legenda aurea*, sestavené mezi lety 1252 – 1260 dominikánem blahoslaveným Jakubem de Voragine († 1298), dorotejská legenda není, stejně tak ani v jeho pozdějším sanktorálu *Sermones de sanctis*. Důvodem, proč Voraginus promluvu na její svátek nesložil, byla pravděpodobně absence svátku v oficiálním římském kalendáři. Do *Zlaté legendy* však kontinuálně přibývaly další, pseudopakubské artikly. Příčinou jejich vzniku byla snaha vyhovět specifickým potřebám nejdříve konkrétních mnišských komunit a záhy i kapitul. Pozdější přidání svaté Doroty do Voraginovy sbírky za svátek svatého Vedasta a Amanda bezpochyby zapříčinilo šíření a oblibu legendy a její překlad do vernakulárních jazyků, včetně převedení původně prozaického vyprávění do veršova-

11 „hoc tyrannus [...] ultimum vero in particulas minimas succidi iussit et ad manducandum projicitur“ – Anežka Vidmanová překládá jako „předložit jídlu“ (Vidmanová 1997: 387). Není tedy jisté, zda Teofilovy ostatky podle této verze dorotejského narativu sežrali například psi anebo chtěl legendista zdůraznit Fabriciovu krutost a nelidskost na lidské hostině.

## Dorotejská látka a její transmise do staročeského literárního prostředí

Největší středověké popularity se svatě Dorotě dostalo v Německu, zvláště v Porýní. Odtud byla již pochopitelně cesta do českých zemí poměrně snadná. Podoba narativu, kterou zřejmě z německých, ale zčásti i z polských a dalších rukopisů *Zlaté legendy* přejali staročeští kazatelé, je zásadně blízká nejstarší verzi, kterou nabízí už svatý Aldhelm. Mezi těmito vernakulárními legendami přitom panuje značná diskursní pestrost. Právě ta svědčí o tom, že se dorotejská látka dostávala na české území dvěma hlavními proudy: nezpochybnitelná je „oficiální“ latinská prozaická látka v opisech *Zlaté legendy*, avšak veršované staročeské skladby o svatě Dorotě (i o jiných svatých pannách mučednicích)<sup>13</sup> se typologicky podobají také středohornoněmeckým skladbám.

## Interpretace dorotejského artiklu ve staročeském Passionálu a jeho souvislost se Zlatou legendou

Nejstarším dochovaným staročeských „kázáním“ o svatě Dorotě je 40. artikul<sup>14</sup> ve staročeském *Passionálu*. Ten vznikl jako svébytná parafráze *Zlaté legendy*. Artikl je zde zařazený k 6. únoru mezi svatou Agátu (staročesky Hátu, 5. února) a svatého Vedasta a Amanda (rovněž 6. února).

Právě umístění dorotejského článku napomohlo později i k dataci samotného *Passionálu*: od roku 1359 byl totiž v Saské kapli<sup>15</sup> svatovítské katedrály oltář svatého Vojtěcha a svatě Doroty (Vidmanová 2012: 32). Získal-li císař Karel její ostatky, a tudíž jí byl věnován oltář, bylo potřeba šířit její kult i slovem.

Tuto tezi nepřímou potvrzuje i fakt, že v nejstarších bohemikálních opisech *Zlaté legendy* dorotejský artikul chybí.<sup>16</sup> Podle Anežky Vidmanové se český psaný 40. passionální artikul opírá o latinský voraginovský dodatek. Autorka připomíná, že nejstarší dochovaný bohemikální rukopis s tímto dodatkem je M II 162 (dříve SVKOL č. 291)<sup>17</sup> z první poloviny 14. století (Vidmanová 1982: 202). V jednapadesáti rukopisech *Zlaté legendy* našla přitom čtyři různé verze do-

12 Jen v Německu a Holandsku vzniklo minimálně třináct na sobě nezávislých typů dalších dorotejských legend. Většina pozdějších latinských i vernakulárních adaptací, v próze i ve verších, kratších i delších, jsou odvozeny od verze BHL 2324 nebo nějaké jí blízké.

13 Nepochybný vliv je u takzvané menší brněnské legendy o svatě Kateřině (takzvaná *Menší kateřinská legenda*) (Rejzlová 2014: 195–208). Německé předlohy, byť se je nepodařilo dohledat, předpokládá již Julius Feifalik (1861: 23 [76]).

14 Číslování podle předpokládané původní podoby *Passionálu*, rekonstrukce A. Vidmanové (Vidmanová 1985: 26).

15 Tato kaple za větším kůrem, sousedící zleva s kaplí svatě Trojice, se dříve nazývala ostatková. Dodnes patří k architektonicky, historicky i kulturně nejhodnotnějším v katedrálním komplexu.

16 Podobně Voraginus nezahrnul do svých kázání ani svatou Barboru. Naopak hagiografické figury a modely ctností, jako jsou především cudnost a čistota, lze sledovat u svatě Kateřiny, Markéty, Lucie nebo Anežky Římské (Maggioni 2008: 24–30). Tyto figury následovali i sekundární autoři.

17 Podle dřívějšího označení Státní vědecká knihovna v Olomouci a čísla v soupisu Miroslava Boháčka.

rotejského příběhu,<sup>18</sup> blíže je však nekomentovala. Při bližším čtení je však patrné, že se passionální verze od voraginovské značně odlišuje. Pořadatel *Passionálu*, takzvaný anonymní Dominikán<sup>19</sup> z okruhu svatovítského duchovenstva, z něj tedy překládat nemohl a předlohu musel čerpat někde jinde.

Voraginus zařadil do svého prvního literárního díla pouze ty svaté, které schvaloval oficiální římský kalendář (Vidmanová 2012: 17). Podle výzkumu Michala Dragouna začal svátek *Dorotheae virginis* k 6. únoru převládat v pražské diecézi nad svatými Vedastem a Amandem již od poloviny 14. století, v olomoucké diecézi dokonce dříve (Dragoun 1999: 76).

Předlohu passionálního artiklu se sice nepodařilo objevit, ale absen- ce pozdějších doplňků v narativu (jména rodičů a sester, lokace do Caesareje, a především modlitba světice před smrtí o Boží odpověď na její prosby) svědčí buď o nejstarší vývojové větvi legendy, nebo naopak o zpětně abreviovaném příběhu.

K transmisi legendy mohlo dojít spolu se získáním dorotejských ostatků pro svatovítský oltář. Darovací listinu o kousku lebky svaté Doroty se mi nepodařilo dohledat, je však jisté, že relikvie byly v Praze minimálně dvě. Jednu údajně získal již Václav II. roku 1304 (kousek lebky a mozku; Podlaha – Šittler 1903: 11). V seznamu věcí odvezených ze svatovítského pokladu na Karlštejn (kvůli ochraně před husitským drancováním) z roku 1436 se uvádí křišťálová schránka s růží svaté Doroty.<sup>20</sup> Tato relikvie měla sloužit jako přímý důkaz zázraku a Dorotin nezaměnitelný atribut a je zcela mimořádná, neboť se nikde jinde nenalézá. Ze soupisů nepřímě vyplývá, že růží získal Karel IV. Není ovšem známo, odkud byla růže získána. Patrocinium společného parléřovského oltáře se svatým Vojtěchem v pražské katedrále, věnování dalších ostatků (například vyšebrodskému klášteru) a hojnost literárních pramenů (včetně začlenění svaté Doroty do litaní v Karlově *Korunovačném řádu*) svědčí o rychle vzrůstající dorotejské úctě a o jejím kultu v českých zemích.

Artikl, který tvoří hutný, sevřený příběh o umučení svaté Doroty (pouze *passio*), neobsahuje vůbec žádné „kazatelské vsuvky“. Nejedná se tedy o kázání v pravém slova smyslu, spíše o stručnou, narativně zpracovanou připomínku.<sup>21</sup> Z literárního hlediska považují tento příběh v rámci *Passionálu*<sup>22</sup> za jeden z nejzdařileji sepsaných: čtenář se tu setkává s rychlým dějovým spádem a groteskními promluvami v přímé řeči. Už incipit se od voraginovského liší

18 Verze dochovaná ve čtrnácti rukopisech, která je až na detaily téměř identická s Graesseho edicí *Zlaté legendy* (s incipitem „Gloriosa virgo et martyr Dorothea ex patre Dorotheo et matre Theodora ex nobili genere sanctorum“; u Graesseho „Gloriosa virgo et martir Dorothea ex patre Doro et matre Thea ex nobili sanguine senatorum“); a tři další verze, každou po jednom až dvou rukopisech. Nepodařilo se mi tyto artikly ověřit; jejich porovnání bude věnován další výzkum.

19 Zažité označení pro jménem neznámého, staročesky písíciho kazatele a překladatele staročeské Bible z Řádu kazatelů, rovněž autora předmluvy ke knize Genesis, *Života Krista Pána* a takzvané *Povídky o Tobiašovi* (*Dobešovi*).

20 „cantarum cristallinum cum ossibus sanctorum, in quo rosa s. Dorotheae“ (Podlaha – Šittler 1903: LXIV).

21 O funkci staročeského *Passionálu* jako potenciální kazatelské příručky a o prolínání hagiografické a homiletické látky jsem pojednala dříve (například Rejzlová [Zajíčková] 2010).

22 Pro citace *Passionálu* volím nejstarší a nejpůvodnější dochovaný rukopis *Passionál muzejní starší* (KNM III D 44) z poslední třetiny 14. století (snad sedmdesátá léta).

98 roč. 72, 2025, č. 2 okamžitým uvedením do děje: „Svatá Dorotea, Buožie děvicě, ot svéj mladosti nábožný život vedúci, čistotu do svého skončení Buohu slíbila. A těch časuov v téj vlasti byl jest jeden súdce jménem Fabricius, svaté cěrekve veliký nenávisník.“<sup>23</sup> Fabricius zde Dorotu nesvádí a není do ní toužebně zamilován jako v jiných verzích, obvyklá milostná zápleťka mezi pohanským vládcem a urozenou, překrásnou křesťanskou dívkou je zkrácena, chybí i nabídka sňatku: „svaté Doroty rozličnými činy pokúšieše, chtě ji ot jejie svaté čistoty odlúčiti.“ Namísto zdlouhavého přemlouvání, detailně popsaného opakujícího se mučení a zázračného uzdravování ve vězení shrnuje vypravěč napínavý děj takto: „Ale svatá dievka, ani lahodnú řeči ani hrózú mohl jejie mysl proměnití. To Fabricius uznamenav, na súdě se posadiv, kázal svatú Dorotu před se přivéstí.“ Vzápětí začíná soud a o mučení zazní pouhá zmínka: „A uznamenav, ana se tvrdě u vieře svaté drží, kázal ji rozličně mučiti. A uzřev, ana na to nic netbá, ale pro Jezukrista míle trpí, odsúdil ji na smrt, v tato slova řka: Já tuto dievku pro to, jež našě buohy tupí a cesařového přikázanie nedrží, na smrt otsuzuji a jejie hlavu i stieti kazuji.“ Po patetickém výkřiku (první přímé řeči v artiklu), v němž Fabricius odsoudí Dorotu k smrti, dívka pokorně reaguje jako pevná křesťanka: „To svatá dievka uslyševši, v nebesa vezřevši, svoji rucě spenši, Buohu nábuožně poděkovala, jež ji ráčil k svatým děvicím a mučedlniciem přilúčiti.“ Umučení má být provedeno záhy po vynesení rozsudku, takže se Dorota střetne s písařem Teofilem při odchodu z Fabriciovy síně. Zde je prostor pro jediný, byť kratičký, dialog a jedinou Dorotinu repliku: „A když ji na smrt vediechu, tehda jeden písař sedě a listy píše, k niej vecě: Kam jdeš, zlá nedobrá? K němuž ona vecě: Jdu do rozkošného sadu mého milého chotě, jenž mě jest dostožnú učinil koruny svatých mučenníkov. K niežto Teofilus, posmievajě se, vecě: Když do toho sadu přideš, pošli mi růžě, ješto tu rostú.“ Dorota neodpoví, ani nepronese v přímé řeči žádnou přímlyvnou modlitbu, jež by ji ustanovila patronkou a přímlyvkyní. Autor lakonicky poznamenává: „Tehda svatá Dorotea, když na to miesto svého skončení přišla, Buohu se poručila a v tůž hodinu jednú ranú nemilostivý kat jejie svatú hlavu sfal.“

Zázrak potvrzující její svatost se v této verzi odehraje v okamžiku smrti, tedy odchodu do Božího království: „A inhed zjevíl se jeden robíšek malý, kakž koli zímě bylo, nesa košík růžie jako novosebrané, a k tomu písaři přišed, vecě: Aj toť růžě, ješto tobě poslala má sestra Dorotea z rájě chotě svého. To ten písař uzřev, zavola velikým hlasem a řka: Ó, kak jest mocný a pravý Buoh, o němžto nám jest kázala svatá Dorotea! A slepí jsú všichni, kteříž jejie slovóm nevěrie.“

„Robíšek“<sup>24</sup> donese, ačkoli je únor, „pouze“ růže, nikoli jablka, a u posměváčka Teofila následuje vyznání a konverze: „To uslyšav Fabricius súdce, kázal jeho jieti. A když jeho nemohl ku pohanským modlám obrátiti ani hrózú, ani dobrotivú řeči, kázal jemu hlavu stieti. A tak ta dušě do nebes šla a tu se s svatú

23 Transkripci passionálního rukopisu cituji podle elektronické edice *Vokabulář webový: Passionál muzejní (Juhnův)* (Svobodová – Stluka 2018), přičemž ji ověřuji dle své transkripce faksimilí rukopisu KNM III D 44, strany 146–148.

24 Tento lexém je doložen pouze zde a v rukopise *Passionál klementinský starší* (PasKlemA, 1395, Národní knihovna České republiky XVII C 52 fol. 62r), v dalších rukopisech a inkunábulech: „robátko“ (*Passionál klementinský mladší* – PasKlemB, 1476, Národní knihovna České republiky XVII D 8 fol. 69r), „robenec“ (*Passionál tištěný starší* – PasTisk, Knihovna Národního muzea 25 C 1, 276 f., 1476 (?), fol. 54r, 1476; stejně *Passionál kališnický* – PasKal, 1495, Knihopis Inco19; GW M11555; ISTC ij00138000, fol. 48r).

Dorotú nalezla a tu s ní kralije věky věkóm. Amen.“ Tím je artikl, s patrnými stopami rytmizované prózy, elegantně s eschatologickým triumfem zakončen.

### Interpretace dorotejského artiklu ve Sbírce kázání založených na legendách

Takzvaná *Sbírka kázání založená na legendách*, dříve označovaná jako *Křížovnícký passionál* (podle probošství křížovníků s červenou hvězdou na Hradišti u Znojma, u nichž se rukopis nacházel) nebo *passionálový rukopis G* (Vidmanová 1985: 19), je papírový kodex,<sup>25</sup> který, můžeme-li věřit písaři, byl dopsán roku 1453, tedy téměř sto let po dokončení nedochovaného *passionálního* archetypu. Jedná se o jediný rukopis, jenž zachycuje svérázné přepracování staročeského *Passionálu* z doby po husitských válkách. Na základě jazykových dokladů určitě vznikl na Moravě.<sup>26</sup> Papírový kodex, nyní uložen v Moravském zemském archivu v Brně, obsahuje 46, respektive 47 kázání na památky svatých. Nepochybně se jedná o přepracování oblíbeného a hojně opisovaného *Passionálu*, přestože s ním přímo souvisí jen 24 artiklů.<sup>27</sup>

Podle Marka Janosika-Bielského vznikla tato rukopisná sbírka „zpracováním vybraných textů z *passionálového* cyklu pro homiletické účely. Převážnou většinu textů tvoří legendy opatřené nejprve uvedením do tématu a poté mravní závěrkou s prosbou k Bohu nebo světci. Samotné legendy tvoří jakési doličné příběhy, příkladné vzorce chování, tedy tzv. exempla“ (Janosik-Bielski 2014: II). V ediční poznámce uvádí, že „*passionálové* texty [...] zapracované do kázání způsobem, jaký vidíme v *KázLeg*, se nejeví jako klasická doličná exempla, neboť tvoří základní a podstatnou složku celého souboru“ (Janosik-Bielski 2014: 151). Ostatně ve své předchozí studii hovoří o „fúzi“ homiletiky a hagiografie (Janosik-Bielski 2009: 84-89). Souhlasím s editorem, že tento jediný rukopis byl hojně využíván coby účinný pastorační nástroj – nasvědčuje tomu stav památky (marginálie, glosy, opotřebenost).

Nicméně stejná charakteristika platí pro jiné vernakulární texty tohoto typu i pro jejich hojně šířené prameny a předlohy. *Sbírka kázání založených na legendách* svou originální podstatou dokazuje, jak fluidní, polyfunkční a oblíbený tento typ literatury byl. Anonymní pořadatel sbírky totiž některá kázání převzal ze staročeského *Passionálu* téměř doslova, jiná ovšem upravoval, a to retrogradně: tam, kde anonymní Dominikán z Karlova okruhu v padesátých letech 14. století *Zlatou legendu* abrevioval, tam ji on zase zpětně doplnil (ovšem za předlohu měl k dispozici jiný rukopis). Sbírkou, seřazenou jinak správně podle církevního roku, nekončí artiklem o svaté Kateřině, ale kázáním na Nanebevzetí Panny Marie, které je ve sbírce tím pádem dvakrát a ve dvou verzích (nejdříve správně k 15. srpnu).

25 Moravský zemský archiv Brno, signatura G 10, č. 456, 195 folií.

26 Moravismům v této památce se věnoval již František Černý (1901: 48-52).

27 Mezi artikly o svatých pannách mučednicích si anonymní kazatel vybral, spolu s Barborou, Anežkou Římskou, Agátou a Kateřinou také svatou Dorotu (nezahrnul však do své sbírky například Cecilii, Lucii, Markétu nebo Anastázii).

V porovnání s *Passionálem* obsahuje většina artiklů *Sbírký kázání založených na legendách* kazatelské vsuvky, komentáře, oslovení posluchačů, nebo alespoň nějaké uvedení ke svátku či slavnosti. Pouze čtrnáct z nich začíná latinskou perikopou, dále přeloženou do staré češtiny. Tato biblická perikopa je přítomná u kázání u většiny mariánských svátků a některých biblických svatých.<sup>28</sup>

Pokládám za signifikantní, že tento neznámý moravský kazatel do svého úzkého výběru z *Passionálu*, do něž vybíral „osvědčené“ svátky a světte, začlenil právě zpochybnitelnou, ahistorickou svatou Dorotu, když účta k ní byla poměrně mladou záležitostí: snad měl i osobní důvody či sympatie konkrétně k této světici.

Otázka práce autora *Sbírký kázání založených na legendách* s předlohami (*Passionálem* i *Zlatou legendou*) je záležitostí především naratologickou, nikoli genologickou. Kazatelský a hagiografický diskurs jsou v tomto případě natolik prostoupeny, že by bylo zcestné a vlastně i zbytečné pokoušet se je od sebe odlišit. 18. artikl nadepsaný *De Sancta Dorothea*<sup>29</sup> patří do té skupiny, která ze staročeského *Passionálu* nevychází. Kazatel možná passionální verzi považoval za příliš stručnou. Není vyloučeno, že dorotejskou látku znal i odjinud než ze *Zlaté legendy* – včetně hojně dochované lyrickoepické písně *Doroto, panno čistá*. Rozhodl se tedy zpracovat takovou verzi narativu, která byla rozšířenější a více vyhovovala jeho kazatelskému konceptu (a snad i lidové zbožnosti). Tak zde máme dochované staročeské převyprávění latinské předlohy pseudojakubovského typu,<sup>30</sup> s níž má společné tyto motivy: jména Dorotinych rodičů (Teodorus a Thea), narození a křest „jedním svatým biskupem“ v Caesareji v Kappadocii, spor s Fabriciem, některé etapy mučení, přímělnou modlitbu na popravišti a Boží hlas z nebe jako odpověď na ni, hošíka zjevivšího se ve chvíli těsně před smrtí s košíkem se třemi růžemi a třemi jablky.

Přesto jsou ale oba texty rozdílné: staročeský kazatel abrevioval tři fáze mučení na dvě,<sup>31</sup> vynechal zmínku o dvou napravených a umučených sestrách Kristen a Kalisten, stejně tak i zázrak s Fabriciovou modlou, již rozbili andělé a z níž prchali kvílející démoni. Téměř shodný je závěr příběhu o obrácení a mučednictví Teofilově a kazatelova obvyklá floskule „A tak ta duše jest v království nebeském, s svatú Dorotú kraluje na věky věkuov. Amen“.

Charakteristika hoča, jenž se zjeví Dorotě a následně Teofilovi, se rovněž liší: ve *Sbírcě kázání založených na legendách* stručně „A když hlavy pod meč nachýli, hned se jie zjeví pacholíček velmi pěkný a nached oděný, nesa

28 Konkrétně biblickou perikopou začíná kázání na svatého Ondřeje, Mikuláše, Tomáše, na Zvěstování, dále na svatého Jiří, Víta a Modesta, Jana Křtitele, Petra a Pavla, Jakuba, Marii Magdalénu, na oboje Nanebevzetí, na svaté Šimona a Judu a na Všechny svaté. Z ženských světic je tedy perikopou uvedena jen Marie Magdaléna.

29 K citaci rukopisu zde využívám elektronickou edici *Sbírka kázání založených na legendách* (Janosik-Bielski – Svobodová – Voleková 2011), přičemž je ověřuji s vlastní transkripcí rukopisu.

30 V kritických edicích *Zlaté legendy* dorotejský artikl chybí, v Graesseho edici (1846) je pod číslem 207 kapitola *De sancta Dorothea*.

31 V latinské verzi je Dorota mučena na tři, respektive čtyři etapy, z nichž vyvázne bez zranění (vaření v oleji) nebo je zázračně uzdravena anděly (pověšena hlavou dolů na mučidlo zvané dřevěný kůň a drána háky, bičována a pálena loučemi, bita kyji a holemi). V obou verzích je devět dní v žaláři krmena anděly, podobně jako svatá Kateřina Alexandrijská. Ve *Sbírcě kázání založených na legendách* je nejprve bita kyji, druhého dne pověšena, drána háky a pálena.

v rukú košík a v něm tři ruže a tři jablka“ (KázLeg fol. 54r), ve *Zlaté legendě* (novočeský překlad Vidmanová 1998: 387):<sup>32</sup> „Když se Dorota ke katově ráně nachýlila, objevil se chlapec oděný v purpuru, s rouchem posetým hvězdami, v ruce košík s třemi růžemi a s třemi jablky.“

Stěžejní pasáž tkví v Dorotině přímluvné modlitbě na popravišti před smrtí:

„Tehda svatá Dorota, když přišla na to miesto, kdež jie měli hlavu stieti, klekla a Bohu se modlila, řkúci: Muoj milý Pane Jezu Kriste, stvořiteli všeho světa, prosímť tvé svaté milosti, rač mě dnešní den uslyšeti, ktož by koli mé umučenie pamatoval, v tvé chvále rač jeho stráže býti ve všech jeho příhodách. A nedaj jemu sjíti z tohoto světa v smrtném hříše. Tehda hlas jest uslyšán s nebes, řkúce: Pod'ke mně, má milá holubičko, má zmilelá, nebs ve všem uslyšána, začs prosila“ (KázLeg fol. 53v-54r).

Právě tento typ performance zaručil popularitu kultu světice – obdobné modlitby a Boží odpověď na ně totiž nacházíme v kateřinské a markétské hagiografii, bez výjimky byly přejímány i do veršovaných hagiografických skladeb.

Stručnost *Sbírky kázání založených na legendách*, specifická volba artiklů a (byť možná stylizovaný) narativní komentář vedou, v diskusi s výše uvedeným tvrzením M. Janosika-Bielského, k domněnce, že tato „postila“ je privátní památkou, určenou pouze pro vlastní kazatelskou praxi jejího autora (záměrně nepoužívám pojem kompilátor). To nicméně nemusí znamenat, že dochovaný rukopis je zároveň autografem. Tento kazatel v případě svaté Doroty opustil emocionální předlohu a navrátil se k původní latinské – k neznámému či nedochovanému opisu *Zlaté legendy* s pozdějším dorotejským dodatkem.

### Chvála dominikánské tradice: dorotejský artikl v Kázáních dzikovských na okruh de sanctis

Do třetice se dochovalo staročeské kázání na svátek svaté Doroty v *Rukopise dzikovském*.<sup>33</sup> Tento badatel dlouho opomíjený papírový kodex psaný dvěma písaři se skládá ze dvou částí: latinského temporálu (ff. 2r – 123r, celkem 188 kázání na neděle, svátky a některé feriální dny) a staročeského sanktorálu (ff. 124r – 221r, 88 kázání o svatých, vázanými pevným datem, a pohyblivými svátky jako jsou svatá Trojice, letnice; závěrečným artiklem je Husovo kázání k posvěcení kostela). Obsahuje kázání Peregrina z Opole (asi 1260 – 1333), který byl mimo jiné představeným česko-polské provincie řádu Kazatelů (Uhlíř 2016: 11) a jedním z nejvlivnějších dominikánských kazatelů ve středověku vůbec. *Kázání dzikovská na okruh de sanctis* jsou staročeskou adaptací Peregrinova sanktorálu, reprezentuje

32 V Graesseho edici: „Dorothea vero inclinata ad ictum spiculatoris apparuit puer purpura indutus, discalceatus, crispo capite, in cuius veste stellae fuerunt, ferrens in manu orarium, id est sportulam cum tribus rosis et tot malis“ (Graesse 1846: 911). Sportula byl ve starém Římě malý pletený dárkový košík (na peníze nebo jiné dary drobných rozměrů).

33 Rukopis je nyní uložen v univerzitní knihovně v Krakově (Kraków, Biblioteka Jagiellońska Uniwersytetu Jagiellońskiego, sign. Przyb 177/51, ff. 124r – 221r, dvacátá léta 15. století), dostupný zde: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/340927/edition/325615/content>. Dříve patřil rodině hrabat Tarnowských v Dzikově, odtud vžitě označení *Rukopis dzikovský*.

102 žánr takzvaného tematického sermonu (Uhlíř 2016: 11) a lze jej označit za první dochovanou česky psanou postilu.

Z. Uhlíř řadí Peregrinův temporál i sanktorál mezi „redaktorské zliterárnění skutečně přednesených a bezprostředně poté písemně tradovaných kázání“ (Uhlíř 2010b: 215). Po odborné stránce se kompletnímu *Rukopisu dzikovskému* věnovala v disertační práci Andrea Svobodová, z jejichž tezí zde vycházím (Svobodová 2016).

Sám Peregrinus dorotejské kázání v latině nenapsal. Jedná-li se o staročeský překlad nebo adaptaci, pak pochází z neznámého latinského peregrinovského či pseudoperegrinovského pramene a hovoříme o takzvaném intencionálním autorství.<sup>34</sup> Je však možné, že anonymní staročeský skladatel složil dorotejský sermon podle latinské peregrinovské šablony sám. Peregrinus nicméně složil kázání o jiných pannách mučednicích, konkrétně o Lucii, Anežce Římské, Agátě, Markétě, Uršule a 11 000 pannách, Cecílii a Kateřině (Tatarzyński 1997).

Souhlasím s A. Svobodovou, že

„zápis kázání v domácích jazycích je však jev obecně poněkud vzácný, kněží totiž obvykle i při kázáních pronášených v národních jazycích používali latinsky psané podklady. Spíše než na strukturu textu záleželo na funkci jeho využití, texty v národním jazyce byly obvykle pořizovány ne jako kazatelská pomůcka, ale když byly zamýšleny a když fungovaly jako zbožná četba laiků, což by ostatně podporovalo silnou literární stylizaci kázání dzikovských“ (Svobodová 2016: 29).

Tento útvar tematického sermonu, s úvodním krátkým citátem z Bible či jiné církevní autority, se dle Z. Uhlíře rozšířil ve střední Evropě díky působení Peregrina z Opole a stal se na dlouhou dobu nezpochybnitelným vzorem: „kompoziční stavba Peregrinových kázání je poměrně uměřená: počet *distinctiones* či *divisiones* zpravidla nepřesahuje tři; hlubší členění obvykle končí již ve druhé vrstvě (a tyto *subdistinctiones* či *subdivisiones* opět pravidelně zachovávají trojnou formu); struktura je tedy pedagogicky přehledná a úsporná“ (Uhlíř 2005: 76).

Artikl 65 v *Rukopise dzikovském*, nadepsaný *De sancta Dorothea sermo* (fol. 190r – 191r),<sup>35</sup> je textově uměřený, pokud jde o členění na *divisiones* a *subdivisiones*. Jak je příznačné pro „původního“ Peregrina, jsou zde myšlenky rozvíjeny maximálně ve třech stupních. Tento přístup je pro Peregrinovy sermony charakteristický; podobnou strukturu lze nalézt i v jeho původních latinských kázáních v sanktorálu. Anonymní autor, který napodobil jeho styl, rozdělil hagiografický příběh do tří částí, aby vyhověl zvolené struktuře kázání a rozvíjené symbolice.

Kázání uvádí originální perikopu<sup>36</sup> ze Šalomounovy Písne písní: „Flores apparuerunt in terra nostra.“<sup>37</sup> Tato slova píše múdry Šalomún a říká: Kvietí

34 S tímto pojmem operuje Z. Uhlíř: sekundární autor se skrývá za primárním a přesně používá styl primárního autora (včetně dělení textu do distinkcí a subdistinkcí), nicméně vlastní text napsal sám (Uhlíř 2010b: 215).

35 V citacích rukopisu vycházím z jeho elektronické edice *Kázání dzikovská na okruh de sanctis* (Svobodová 2016).

36 Biblické citace si mohl kazatel jako úvodní „motto“ k tematickému kázání volit do určité míry podle sebe.

37 Pís 2: 12. Jedná se o první polovinu verše podle vulgátního znění.

sě zjevilo na<sup>38</sup> naše zemi. V těch sloviech máme znamenati dvojí věc. Nejprvé, která jest to země. Druhé, které jest to kvietí.“ Kazatel hned z perikopy přebírá obě materie (květy a zemi), na jejichž symbolice staví celou promluvu. Zdá se, že důležitější než samotný příběh o životě a umučení pro něj byla aplikace pestré symboliky barev a květin. Zde uvádím zjednodušenou převyprávěnou strukturu sermonu s klíčovými tezemi: první *divisio* vychází z teze, že „svatá Dorota jest ta země, a to pro trojí věc“, z čehož vyvozuje tři blíže nerozpracovaná *subdivisia* (1. Dorota nás drží na zemi ve zdraví, 2. dává nám vše dobré, 3. je pomocnicí v nouzi). Můžeme tedy usoudit, že kázání vzniklo v době, kdy už byl kult svaté Doroty plně rozvinut.

Druhé *divisio*, rovněž členěné na tři *subdivisia*, se vztahuje k symbolice květin a jejich barev: „O druhém máme znamenati, že se nám zjevilo troje kvietie. Prvé bílé, druhé světlé, třetí červené.“ Bílá lilie symbolizuje čistotu, a to trojí (3 *sub-subdivisones*): přirozenou („že šlechtného rodu byla a v čistotě se počela a čistě pokřtěna“), tělesnou („až do své smrti pannu ostala“) a duchovní („žádným zlým pomyšlením svého srdce neposkvřnila, již jest nemohl zlý duch ižádnú chytrostí poskvřniti“). Právě do oddílu o duchovní čistotě je vložena první část narativu, uvozena floskulí „Jakož se čte o nie“. Ta vypráví o Dorotíně urozeném původu, rodičích, sestřích. Zápletku staví na setkání s Fabriciem a ohrožení duchovní čistoty: „A překrásna bieše nade všechny panny téj vlasti. Tehdy zlý duch, nepřítel panenský, připraví krále chtě ji v malženstvo pojieti. Ale svatá Dorota nechťe daruo bráti a řkúci se křesťanskú a Boží chotí býti.“ Nechává ji bit metlami a vařit v oleji, obviňuje ji z čar a posílá na devět dní do vězení.

V *subdivisio* o fialce a její barvě („fiolové, a to jest světlé“) je rozvinuta paralela mezi oblíbenou květinou, Božími divy a svatou dívkou: jako květina svou vůní křísí a oživuje, tak světice obrací od pohanů a oživuje víru. Opět s úvodem „Jakož se čte o nie“ následuje druhá část narativu, kdy spor je již na rovině zcela duchovní: Fabricius Dorotu přemlouvá v pohanskou víru, její modlitba a pomoc andělů ale zničí modlu na sloupu uprostřed města: „A črté leciec u povětří volachu a řkúce: Ó, svatá Doroto, čso nás mučíš a hanieš? A tu se mnoho pohanstva na vieru křesťanskú obráti a dachu svú krev proliti pro krále nebeského.“ Následuje *passio* (draní železnými klikami na pranyři, trhání kleštěmi, pálení prsou pochodněmi), dívka je v žaláři zázračně uzdravena. Král za ní pošle její dvě zbloudilé sestry, ale Dorota je navrátí k víře a Fabricius je nechá upálit.

Příběh znovu přerušuje výklad a *subdivisio* o symbolice růže: „Třetie jest kvietie róžené, a to jest červené, skroze něž se znamená jejie svaté krveprolitie, nebo jakož róže jmá pět květův, jímž osvěcuje všechno trnie a u prostředce kmen, na nemž se drží to kvietie, takéž svatá Dorota čstných pět smyslův měla, jimiž své tělo osvietila a s rozumem jě k službě krále nebeského přivedla. A to kvietie bylo jest trojé, točiz tělesné, duchovnie a nebeské.“ V *sub-subdivisio* o nebeském kvítí pečlivě koncipovaný narativ vrcholí, když se spojí se zázrakem (růže jako symbol krveprolití – růže v košíčku z rajske zahrady). Dívka radostně souhlasí s rozsudkem smrti a písaři Teofilovi slíbí jablka a růže. Modlitba před smrtí ustanovuje Dorotu jako patronku proti porodním komplikacím:

38 Překlad s prepozicí „na“ místo „v“ je v tomto rukopise jediný dochovaný doklad, ve všech dochovaných překladech staročeské Bible (litoměřická, olomoucká i boskovecká) je prepozice „v“.

„A když přijde na rozhranie, poklekši, poče se modliti Bohu a řkúci: Ó, můj milý Hospodine, Jezukriste, prosím tebe, ktoť mě budú pamatovati a tě ve jmě mé nazývati, rač jě všie nůze zbaviti a najviece přielišné chudoby a svěcské hanby a všie strasti rač jě uchovati a rač jim své milosti přieti. A ty čehotné ženy, jesto mé jmě budú nazývati, aby byly zbaveny všie bolesti a tak aby porod měly beze všie strasti. A hned hlas z nebes přijde a řka: Pod', má zvolenice, má choti, čsož prosíš, ve všems uslyšána.“

Zakončení *passio* je stejné jako v jiných dorotejských narativech: zjeví se „pacholíček velimě pěkný v zlatohlavém odění, na němž hvězdy zlaté biechu, bosý a kadeřavý, nesa v ruce košík a v nem tři jablka a tři ruože“.

Artikl postrádá explicitní závěr kázání, končí umučením Teofilovým: „Pak ten písař svým kázáním téměř tu všechnu vlast na vieru obráti, a král jej káza na kusy rozsekati a po blátě rozmetati, a tak i s ní dojde do království nebeského etc.“, včetně kazatelovy obvyklé výzvy k modlitbě a následování.

Struktura dorotejského sermonu je v dzikovském sanktorálu maximálně konzervativní, nicméně v porovnání s *Passionálem* a *Sbirkou kázání založených na legendách* si tento Peregrinův následovník zvolil nejfantastičtější a nejvíce vyfabulovanou verzi dorotejské legendy: Fabricius (jinde soudce) je zde titulován jako král, zároveň je posedlý zlým duchem, „chtě ji v malženstvo pojeti“, Dorota má dvě sestry, mučení probíhá na několikero etap včetně vaření v oleji, hošík má růže i jablka a hvězdami posetý plášť.

Sermon na svatou Dorotu v *Rukopise dzikovském* věrně napodobuje styl a kompozici jiných sermonů o pannách mučednicích. Stěží lze Peregrinův a peregrinovský artikl sekundárního autora od sebe rozeznat. Ze skupiny tří zvolených vernakulárních kázání tento sermon z bohemikálního rukopisu polské provenience představuje žánrově odlišný typ, který splňuje kritéria takzvaného modelového kázání.<sup>39</sup>

## Závěrem

Zkoumání geneze dorotejské hagiografie a komparativní analýza tří staročeských prozaických kázání o svaté Dorotě s latinskými prameny vede v přítomné studii k těmto zjištěním:

Nejstarší ze zkoumaných tří textů, 40. artikl staročeského *Passionálu*, nepochází z voraginovského dodatku *Zlaté legendy*, ačkoli v 17 dochovaných rukopisech obsažen je. Pro mistrně koncipované *passio* zřejmě anonymní Dominikán zvolil jako předlohu neznámou legendu, která se k nám snad dostala díky Karlu IV. společně s připomenutou relikvií – růží svaté Doroty. Ostatně právě

39 Modelové kázání obvykle pochází z pera významné kazatelské osobnosti, což Peregrin z Opole jakožto provinciál, papežem Janem XXII. pověřený inkvizitor a zpovědník knížete Vladislava I. Opolského bezesporu byl. Předpokládá se, že slavný kazatel svá kázání shromažďoval do sbírek, které se šířily dál ve funkci kazatelských pomůcek, reálně pronesené promluvy byly samotným kazatelem zaznamenány a upraveny v písemné podobě. – Jiným druhem záznamu předneseného kázání je náčrt či *reportatio*, to jsou ale poznámky posluchačů – tak máme doložena například Husova betlémská kázání. – O kompozici *sermo modernus* a třech základních forem šíření systematicky pojednávají především Marianne G. Briscoe (1992) a Beverly Mayne Kienzle (2000); v Česku jejich teze rozvíjí především Anna Pumprová (2006).

v tomto artiklu nese „robíšek“ jen růže, nikoli jablka.<sup>40</sup> Autor se v trojjazyčném bohemikálním prostředí mohl inspirovat některou ze středohornoněmeckých veršovaných skladeb.

18. artikl ve *Sbírce kázání založených na legendách* a stejně tak i 65. artikl v *Kázání dzikovských na okruh de sanctis* vycházejí původně z dominikánské kazatelské provenience (první z italské, druhý z polské). Ani jeden z primárních autorů, tedy Voraginus a Peregrin, původně artikl o svaté Dorotě nenapsali. V obou případech byl svátek začleněn nejspíše pro popularitu svěťce a navzdory (a)historicitě. Popularitu přitom zajistil mimo jiné i příslib spasení a velmi atraktivní narativ. Zatímco o tři dekády starší dorotejský artikl v *Kázání dzikovských na okruh de sanctis* je ukázkový tematický sermon (obsahuje biblickou perikopu a trojčlennou strukturu *divisiones* a *dilatationes*), verze ve *Sbírce kázání založených na legendách* se vrací k nejrozšířenější verzi voraginovského dodatku ve *Zlaté legendě*, neznámý kazatel ji pouze abrevioval. Narativ je až na několik motivů v *Kázání dzikovských na okruh de sanctis* a ve *Sbírce kázání založených na legendách* shodný.

Zkoumané vernakulární texty zřejmě sloužily ke zbožné (soukromé) četbě laiků, mohly být dále užity ke společnému předčítání, ale také jako modelová šablona pro vznik konkrétních kazatelských promluv na připomínku svaté Doroty 6. února. Jisté je také to, že minimálně do poloviny 15. století se ve střední Evropě prolínaly a navzájem ovlivňovaly různé verze velmi populárního příběhu o svaté Dorotě se shodným jádrem, ale variabilními vedlejšími motivy a epizodami. Všechny tři zkoumané texty nepřímě svědčí také o bohatství a rozmanitosti staročeské produkce pro laické posluchače a čtenáře.

Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky 23-07559S *Účinnost slova ve středověké bohemikální literatuře*. Hlavní řešitel: Mgr. Matouš Jaluška, Ph.D. Doba řešení: 1. 1. 2023 – 31. 12. 2025.

Při práci byla použita data *Vokabuláře webového*, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz/>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101), a výzkumná infrastruktura Česká literární bibliografie (kód ORJ 90243).

### Rukopisné prameny

*KÁZÁNÍ dzikovská na okruh de sanctis* (KázDzik). Krakov, Biblioteka Jagiellońska Uniwersytetu Jagiellońskiego, sign. Przyb. 177/51, fol. 124r – 221r. Ed. Andrea Svobodová. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2016. Dostupné zde: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/KazDzikSct/> a taky: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/340927/edition/325615>

40 Pokud Dominikán použil některý z dochovaných rukopisů *Zlaté legendy*, u nichž A. Vidmanová nachází jiné verze, blíže je ale nespecifikuje. Paleografické srovnání dalších latinských bohemikálních rukopisů *Zlaté legendy* je nad rámec této studie.

- 106 PASSIONÁL *muzejní starší (Juhnův)* (PasMuzA). Praha, Knihovna Národního muzea, III D 44. Ed. Andrea Svobodová, Martin Stluka. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2018. Dostupné zde: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/PasMuzA/>
- SBÍRKA *kázání založených na legendách* (KázLeg). Brno, Moravský zemský archiv, G 10 č. 505. Ed. Marek Janosik-Bielski, Andrea Svobodová, Kateřina Voleková. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2011. Dostupné zde: <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/KazLeg/>

### Tištěné prameny

- GRAESSE, Theodor, ed., 1846. *Jacobi de Voragine Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Th. Graesse*. Dresden, Leipzig 1852, Vratislaviae 1893, Osnabrück 1969 [přetisk třetího vydání].
- MAGGIONI, Giovanni Paolo, ed., 1998. *Legenda aurea. Edizione critica a cura*. Millennio medievale Testi, 6., 3. Tavarnuzze: SISMELE – Edizioni del Galluzzo. ISBN 88-87027-633.
- TATARZÝNSKI, Richardus, ed., 1997. *Peregrini de Opole Sermones de tempore et de sanctis*. Warschau: Institutum Thomisticum. ISBN 83-70331-017.

### Literatura

- BRACHA, Krzysztof – NODL, Martin, 2016. Česko-polské kazatelské vztahy ve středověku. Úvodní zamyšlení. In *Colloquia mediaevalia Pragensia*. Praha: Filosofie, s. 7-10. ISBN 978-80-7007-451-0.
- BRISCOE, Marianne G., 1992. *Artes Praedicandi*. Together with Barbara H. Jaye. *Artes Orandi*. Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 61. Turnhout: Brepols.
- ČERNÝ, František, 1901. Paběrky z moravského zemského archivu. *Věstník České akademie věd a umění*, roč. 10, č. 4, s. 274-278.
- DELEHAYE, Hippolyte, 1966. *Les passions des martyrs et les genres littéraires. Subsidia Hagiographica* 18. Brussels: Société des Bollandistes.
- DRAGOUN, Michal, 1999. Kalendář liturgických rukopisů jako datační pomůcka. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: sborník ze 7. odborné konference Olomouc, 14. – 15. října 1998*. Brno – Olomouc: Sdružení knihoven ČR – Státní vědecká knihovna v Olomouci, s. 74-84. ISBN 80-7053-196-7.
- FEIFALIK, Julius, 1859. *Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur VII*. Akademie der Wissenschaften Wien. Philosophisch-Historische Klasse: Sitzungsberichte, s. 75-89.
- GAD, Tue, 1961. *Legenden i dansk middelalder*. Copenhagen: Dansk videnskabs forlag.
- GEBAUER, Jan, 1877. Legendový příběh sv. Doroty v literatuře české a staročeské píseň ku sv. Dorotě. *Listy filologické a paedagogické*, roč. 4, s. 206-224.
- JANOSIK-BIELSKI, Marek, 2009. Kázání, nebo legenda? (krátká úvaha nad žánrovým vymezením jedné staročeské literární památky). In HANZOVÁ, Barbara, ed. *Pokoušení Jaroslava Kolára: sborník k osmdesátinám*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 84-89. ISBN 978-80-85778-65-6.
- JANOSIK-BIELSKI, Marek – SVOBODOVÁ, Andrea – VOLEKOVÁ, Kateřina, ed., 2014. *Sbírka kázání založená na legendách*. Praha: Academia – Ústav pro jazyk český AV ČR. ISBN 978-80-86496-82-5.
- JIREČEK, Josef, 1859. Legenda o sv. Dorotě. *Časopis Musea království českého*, roč. 33, č. 1, s. 21-27.
- KADLEC, Jaroslav, 1985. *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu Hussitenkriegen: Mit Edition seines Urkundenbuches. Cassiacum*, Bd. 36. Würzburg: Augustinus-Verlag.
- KIENZLE, Beverly Mayne, 2000. *The Sermon. Typologie Des Sources Du Moyen Age Occidental*. Brepols Turnhout-Belgium. ISBN 978-250-3510-15-6.
- MAGGIONI, Paolo, 2008. Chastity Models in the Legenda Aurea and in the Sermones de Sanctis of Jacobus de Voragine. *Medieval Sermon Studies*, vol. 52, pp. 19-30. ISSN 1366-0691.

- PODLAHA, Antonín – ŠITTLER, Eduard, 1903. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. Praha: Dědictví sv. Prokopa.
- PUMPROVÁ, Anna, 2006. Sermones in festivitatibus summis secundum ordinem Cysterciensem in capitulis faciendi: k formě dochování kázání Petra Žitavského. In KRMIČKOVÁ, Helena, ed., 2006. *Querite primum regnum Dei: sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*. Brno: Matice moravská, s. 241-252. ISBN 80-86488-35-7.
- REJZLOVÁ, Vendula [ZAJÍČKOVÁ, Vendula], 2010. *Staročeský Passionál: žánrová struktura pozdně středověké hagiografie*. Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta. ISBN 978-80-7368-853-0.
- REJZLOVÁ, Vendula, 2024. S bezdětkyní přebýváš. Nad motivy ve veršovaném Umučení svaté Kateřiny. In HEJDOVÁ, Tereza, ed. *Tuto čti pilně. Sborník příspěvků k 60. narozeninám Aleny M. Černé*. Praha: Scriptorium, s. 195-208. ISBN 978-80-7649-056-7.
- SVEJKOVSKÝ, František, 1951. Skupina veršovaných legend doby Karlovy. *Listy filologické*, roč. 75, č. 2/3, s. 123-129.
- SVOBODOVÁ, Andrea, 2016. *Komplexní studium Rukopisu dzikovského se zaměřením na grafickou, jazykovou a textovou analýzu české sbírky kázání*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. [Disertační práce.]
- SVOBODOVÁ, Andrea – ŠIMEK, Štěpán, 2022. *Elektronický slovník staré češtiny. Soupis pramenů a zkratek*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. ISBN 978-80-88211-19-8. Dostupné zde: <https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/essc/essc-soupis-pramenu-a-zkratek.pdf>
- UHLÍŘ, Zdeněk, 2005. Středověké kazatelství v českých zemích: nástin problematiky. *Almanach historyczny*, roč. 7, s. 57-94.
- UHLÍŘ, Zdeněk, 2010a. O Řečech nedělních a svátečních Tomáše ze Štítného: Problém české a latinské transmise kazatelských textů. *Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi*. Uniwersytet Warszawski, s. 81-90. ISSN 1897-0788.
- UHLÍŘ, Zdeněk, 2010b. Středověké kazatelské sbírky a jejich místo v procesu kázání. In BRACHA, Krzysztof – KRAS, Paweł, ed. *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej/ Religious Space of East-Central Europe in the Middle Ages. Materiały Konferencji Międzynarodowej Komisji Historii Porównawczej Chrześcijaństwa (CIHEC), Lublin – Lwów, 6. – 10. września 2007*. Warszawa: DiG, s. 211-219. ISBN 978-83-7181-635-2.
- UHLÍŘ, Zdeněk, 2016. Počátky reformního kazatelství v českých zemích ve třetí čtvrtině 14. století. In BRACHA, Krzysztof – NODL, Martin, ed. *Česko-polské kazatelské vztahy ve středověku*. Praha: Filosofia, Colloquia mediaevalia Pragensia 16, s. 11-18. ISBN 978-80-7007-451-0.
- VIDMANOVÁ, Anežka, 1982. K dataci staročeského Passionálu. *Listy filologické*, roč. 105, č. 4, s. 200-208.
- VIDMANOVÁ, Anežka, 1985. K původní podobě a textové tradici staročeského Passionálu. *Listy filologické*, roč. 108, č. 1, s. 16-45.
- VIDMANOVÁ, Anežka, 2012. Legenda aurea a Čechy. Spleťtá cesta Zlaté legendy do české literatury. In VORAGINE, Jakub de. *Legenda aurea*. 3., přepracované vydání. Praha: Vyšehrad, s. 9-36. ISBN 978-80-7429-237-8.
- WOLF, Kirsten, 1997. *The Icelandic Legend of Saint Dorothy. Medieval Vernacular Renderings and their Latin Sources*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies. ISBN 0-8884-130-4.

---

Mgr. Vendula Rejzlová, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 1420/3

110 00 Praha 1

Česká republika

E-mail: rejzlova@ucl.cas.cz